

УДК 343.13:343.272

О.І. ТИЩЕНКО,

канд. юрид. наук, доц., Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

СПОСОБИ ЗАХИСТУ МАЙНОВИХ ПРАВ ОСОБИ, НА МАЙНО ЯКОЇ НАКЛАДЕНО АРЕШТ: СПІРНІ ПИТАННЯ

Ключові слова: арешт майна, способи захисту майнових прав, клопотання про скасування арешту майна, скасування арешту майна, ухвала про арешт майна

Популярність арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження не вимагає підтвердження. Втім заради справедливості цієї тези можна навести матеріали узагальнення судової практики, які демонструють доволі широкий спектр застосування цього заходу забезпечення. Так, станом на 01.09.2013 р. кількість клопотань про арешт майна склала 10,4 тис. З них задоволено 8,3 тис. (79,9 %). Водночас має місце практика повернення клопотань про арешт майна відповідно до ч.3 ст.172 КПК України (далі – КПК) (776 або 7,5 %). При цьому, на підставі ст.174 КПК лише 169 клопотань про арешт майна (1,6 %) скасовано під час досудового розслідування [1].

В юридичній літературі доволі часто обговорюються питання, які стосуються підвищення ефективності застосування арешту майна як заходу забезпечення кримінального провадження та способів захисту майнових прав особи, на майно якої накладено арешт. Їх розгляду приділяли увагу Ф.Н. Багаутдінов, Б.Т. Безлепкін, О.В. Верхогляд-Герасименко, І.Й. Гаюр, І.В. Гловюк, М.А. Макаров, В.І. Фаринник, С.Л. Шаренко, О.Г. Шило та ін. Водночас процесуальний механізм застосування арешту майна та способів захисту майнових прав особи, на майно якої накладено арешт, відзначається недосконалістю, тому метою статті є висвітлення актуальних питань як те-

оретичного, так і прикладного характеру та запропонування шляхів їх вирішення у цій сфері.

Статистика розгляду слідчими суддями клопотань про арешт майна демонструє доволі високий рівень їх задоволення. Втім, не завжди слідчі судді постановляють обґрунтовані ухвали про арешт майна, про що свідчать матеріали узагальнення судової практики. Поряд із цим суб'єкт законодавчої ініціативи надає особі процесуальну можливість відновлення порушеного права шляхом звернення з клопотанням про скасування арешту майна у порядку ст.174 КПК та апеляційного оскарження ухвали про арешт майна. Існування вказаних двох способів захисту майнових прав особи, на майно якої накладено арешт, викликає логічне запитання: чи вправі особа обрати спосіб захисту майна, на яке накладено арешт, на власний розсуд? Для відповіді на поставлене питання проаналізуємо відповідні норми КПК в їх системному зв'язку.

Розглянемо положення ст.174 КПК, якою регламентований порядок скасування арешту майна:

а) суб'єктами звернення з клопотанням про скасування арешту майна є підозрюваний, обвинувачений, їх захисник, законний представник, інший власник або володілець майна, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, які не були присутні при розгляді питання про арешт майна;

б) строк для звернення з клопотанням про скасування арешту на майно не визначений;

в) клопотання про скасування арешту майна розглядає слідчий суддя, суд не пізніше трьох днів після його надходження до суду;

г) про час та місце повідомляється особа, яка заявила клопотання, та особа, за клопотанням якої було арештовано майно;

д) за результатами розгляду може бути винесено ухвалу про а) скасування арешту майна (повністю або частково), якщо суб'єкти, зазначені в ч.1 ст.174 КПК доведуть, що в подальшому у застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано; б) відмову у скасуванні арешту майна.

Суб'єкти звернення з клопотанням про скасування арешту майна. По-перше, звернутися з клопотанням про скасування арешту майна вправі учасники кримінального провадження, зазначені у ч.1 ст.174 КПК. У разі звернення з таким клопотанням осіб, які не є суб'єктом звернення за змістом ч.1 ст.174 КПК, слідчі судді приймають рішення про повернення клопотання. Так, з клопотанням про скасування арешту майна звернувся захисник, який не був представником власника майна. Слідчий суддя в ухвалі зазначив, що власник майна наділений самостійним правом звернення до суду з клопотанням про скасування арешту майна. З матеріалів провадження не вбачається, що захисник є представником власника майна, а тому правом самостійного звернення з таким клопотанням не наділений. Подане ним клопотання підлягає поверненню [2]. В іншій ухвалі слідчий суддя відмовив у задоволенні клопотання слідчого про скасування арешту майна [3].

По-друге, наведені у ч.1 ст.174 КПК суб'єкти вправі звернутися з клопотанням про скасування арешту майна, якщо вони не були присутні при розгляді питання про арешт майна. При цьому слід зауважити, що за змістом ст.172 КПК повідомлення відповідних учасників такого судового розгляду залежить від того, яке клопотання розглядається – про арешт майна, яке було тимчасово вилучене або клопотання про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене. Якщо йдеться про розгляд клопотання про арешт майна, яке було тимчасово вилучене, повідомлення суб'єктів, зазначених у ч.1 ст.174 КПК, є обов'язковим. Втім, їх неприбуття у судові засідання не перешкоджає розгляду клопотання. Якщо розгляду підлягає клопотання про арешт майна, яке не було тимчасово вилучене, повідомлення суб'єктів, вказаних у ч.2 ст.172 КПК не є обов'язковим (якщо це необхідно з метою забезпечення арешту майна).

Строк для звернення з клопотанням про скасування арешту на майно не визначений. Відсутність строку для звернення з клопотанням про скасування арешту на майно призво-

дить до того, що на практиці вони можуть заявлятися після спливу майже 11-місячного строку після постановлення ухвали про арешт майна.

Клопотання про скасування арешту майна розглядає слідчий суддя, суд не пізніше трьох днів після його надходження до суду. Зауважимо, що на практиці цей строк не завжди дотримується, проте негативних наслідків процесуального характеру таке порушення за собою не тягне.

Про час та місце повідомляється особа, яка заявила клопотання, та особа, за клопотанням якої було арештовано майно. Аналіз ухвал слідчих суддів дозволяє виявити практичну тенденцію, коли особа, яка заявила клопотання, до початку судового засідання подає суду заяву про залишення клопотання про скасування арешту майна без розгляду та не з'являється у судові засідання. Виходячи з принципів змагальності і диспозитивності кримінального провадження, оскільки особа не підтримує клопотання, з яким звернулася, слідчий суддя вважає відсутніми підстави для розгляду даного клопотання по суті. У такому разі слідчі судді залишають клопотання без розгляду, оскільки ініціатор звернення самостійно скористався своїм процесуальним правом, що відповідає zasadі диспозитивності.

За результатами розгляду може бути винесено ухвалу про а) скасування арешту майна (повністю або частково), якщо суб'єкти, зазначені в ч.1 ст.174 КПК доведуть, що в подальшому у застосуванні цього заходу відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано; б) відмову в скасуванні арешту на майно. Так, слідчий суддя в ухвалі про скасування арешту майна зазначив, що необхідні експертизи на цей час проведені і подальше зберігання автомобіля є недоцільним [4]. В ухвалі про відмову в скасуванні арешту майна слідчий суддя зазначив, що стороною обвинувачення надані відомості про те, що арештоване майно визнано речовим доказом у справі. Оскільки судом не досліджено зазначені речові докази, суд вважає неможливим зняття арешту з майна, яке визнано речовим

доказом. Крім цього особа, яка звернулася з клопотанням, не довела, що в подальшому застосуванні арешту відпала потреба або арешт накладено необґрунтовано [5].

Водночас слід зауважити, що на практиці слідчі судді за результатами розгляду клопотань про скасування арешту постановляють ухвали, які не передбачені ст.174 КПК, а саме: а) ухвали про повернення клопотання (наприклад, у разі заявлення клопотання неналежним суб'єктом); б) ухвали про залишення клопотання без розгляду (наприклад, у разі, якщо особа відмовилася від його підтримання).

Виходячи зі змісту ст.309 КПК, ухвали слідчого судді про скасування арешту майна не підлягають оскарженню в апеляційному порядку. Тому скарги на такі ухвали можуть бути подані під час підготовчого провадження в суді. Втім судова практика свідчить про неоднозначне тлумачення суддями зазначеного положення, що призводить до діаметрально протилежних висновків. Так, одні судді в резолютивній частині ухвали про скасування арешту майна зазначають право на апеляційне оскарження [6], інші – вказують про те, що ухвала оскарженню не підлягає [7].

Наступним способом процесуального захисту прав особи, на майно якої накладено арешт, є апеляційне оскарження ухвали про арешт майна. Розглянемо цей порядок: а) підозрюваний, обвинувачений, треті особи мають право оскаржити судові рішення щодо арешту майна (ч.7 ст.173 КПК); б) під час досудового розслідування можуть бути оскаржені в апеляційному порядку ухвали слідчого судді про арешт майна або відмову у ньому (п.9 ч.1 ст.309 КПК); в) апеляційна скарга подається на ухвали слідчого судді безпосередньо до суду апеляційної інстанції протягом п'яти днів з дня її оголошення (ст.395 КПК). Якщо ухвалу слідчого судді було постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, то строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється з дня отримання нею копії судового рішення (ч.3 ст.395 КПК).

Отже, законодавець передбачає два способи захисту майнових прав особи, на майно

якої накладено арешт: шляхом скасування арешту майна та оскарження ухвали про накладення арешту на майно.

ВССУ у листі «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 05.04.2013 р., № 5 підкреслив взаємопов'язаність вказаних двох способів захисту майна, звернувши увагу суддів апеляційної інстанції, що у разі подання особами, визначеними у ст.174 КПК, скарги на ухвалу слідчого судді суду першої інстанції про арешт майна у зв'язку з необґрунтованістю його накладення вони мають перевірити, чи подавалось цими особами клопотання про скасування цього заходу забезпечення слідчому судді місцевого суду та в разі негативної відповіді на зазначене питання може залишити ухвалу без змін. Іншими словами, з підстави необґрунтованості накладення арешту на майно особи, перелік яких визначено у ч.1 ст.174 КПК, вправі звернутися до слідчого судді суду першої інстанції із клопотанням про скасування ним своєї ухвали, а потім, у разі незгоди з прийнятим рішенням, вправі оскаржити ухвалу про арешт майна в апеляційному порядку згідно зі ст.309 КПК (абз.4 п.13) [8].

Апеляційні суди, виконуючи зазначену рекомендацію ВССУ, в ухвалях зазначають, що за відсутності процедури оскарження особою арешту майна в порядку ст.174 КПК, ця особа не є суб'єктом апеляційного оскарження ухвали слідчого судді, передбаченої п.9 ч.1 ст.309 КПК. У такому разі апеляційна скарга підлягає поверненню, відповідно до п.2 ч.3 ст.399 КПК, що не позбавляє власника майна в подальшому права звернутися з апеляційною скаргою з додержанням порядку, передбаченого законом [9]. За результатами розгляду іншої скарги апеляційний суд також зауважив, що відповідно до матеріалів провадження власники арештованого майна не брали участі в судовому засіданні, а дані про те, що останні зверталися із відповідними

клопотаннями про скасування арешту до слідчого судді в порядку ч.1 ст.174 КПК відсутні, то вони не позбавлені можливості звернутися до районного суду з клопотанням про скасування арешту майна. Апеляційний суд постановив повернути заявникам апеляційні скарги як такі, що подані без використання процедури можливості вирішення поставлених питань в порядку ч.1 ст.174 КПК [10]. Втім непоодинокими є випадки постановлення апеляційними судами ухвал про відмову у задоволенні скарг у разі недотримання особами, які не брали участі у розгляді клопотання про арешт майна, процедури його скасування у порядку ст.174 КПК [11]. Водночас існує й інша практика, коли апеляційні суди розглядають по суті скарги, подані без використання процедури, визначеної у ст.174 КПК, і постановляють рішення [12].

У цьому зв'язку доволі актуальними на практиці є питання про те, чи незалежні один від одного розглянуті способи захисту майнових прав особи? Чи вправі відповідний учасник кримінального провадження за наявності підстав обирати спосіб захисту майнових прав за власним розсудом – скасування арешту майна у порядку ст.174 КПК або апеляційний порядок оскарження ухвали про арешт майна?

Аналізуючи норми КПК в системному зв'язку зрозуміло, що ст.174 КПК встановлює порядок скасування арешту майна у разі відсутності під час розгляду клопотання про накладення арешту на майно, вказаних в диспозиції ч.1 ст.174 КПК суб'єктів. Останні мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням про скасування арешту майна. В апеляційному порядку може бути оскаржена ухвала про арешт майна такими особами, які були присутні при розгляді клопотання про арешт майна. На нашу думку, ідея існування порядку скасування ухвали про арешт майна за ст.174 КПК полягає в тому, що такий спосіб захисту дозволяє особам, які не брали участі при розгляді питання про арешт майна, довести у судовому засіданні власну позицію щодо відсутності необхідності в подальшому застосуванні цього заходу та/або необґрунто-

ваності накладення арешту на майно. Зрозуміло, що особам, які були присутні у судовому засіданні при розгляді цього питання та мали процесуальну можливість висловити власну позицію, надати докази, доцільно звертатися за захистом майнових прав в апеляційному порядку.

Доволі прогресивною є ідея використання на власний розсуд способів захисту майнового права особи, на майно якої накладено арешт:

1) реалізація права лише на скасування арешту майна (в разі задоволення слідчим суддею клопотання про скасування арешту майна);

2) реалізація права лише на апеляційне оскарження ухвали про накладення арешту на майно;

3) реалізація права на скасування арешту майна та (в разі відмови слідчим суддею в задоволенні клопотання про скасування арешту майна) наступного оскарження ухвали про накладення арешту на майно до суду апеляційної інстанції. Зауважимо, що у такому разі є проблематичним дотримання строків апеляційного оскарження. За ч.3 ст.395 КПК, якщо ухвалу слідчого судді постановлено без виклику особи, яка її оскаржує, то строк апеляційного оскарження для такої особи обчислюється з дня отримання нею копії судового рішення. Тобто загальний 5-денний строк на оскарження ухвали слідчого судді буде обчислюватися з дня отримання особою копії судового рішення. Тому, у разі звернення особою з клопотанням про скасування арешту майна, строк на подачу апеляційної скарги (у разі незгоди з рішенням, прийнятим за результатами розгляду слідчим суддею клопотання у порядку ст.174 КПК) буде порушено. Для уникнення таких процесуальних ситуацій доцільним є закріплення такого строку оскарження, який буде відповідати фактичній необхідності для проведення даної процедури. Оптимальним строком апеляційного оскарження може бути 5-денний строк з дня оголошення рішення слідчого судді про скасування арешту майна або відмову в цьому.

Деякі практичні працівники рекомендують з метою ефективного використання названих способів захисту майнового права особи, на майно якої накладено арешт, одночасно подавати клопотання про скасування арешту та апеляційну скаргу про скасування ухвали слідчого судді про арешт майна. Проте такий спосіб породжує суперечливу судову практику, результатами якої є постановлення судами різних за змістом ухвал [13]. І виникає законмірне питання: яке саме рішення підлягає виконанню – ухвала апеляційного суду (за результатами розгляду скарги на арешт майна) чи ухвала слідчого судді (за результатами розгляду клопотання про скасування арешту майна)? Для уникнення таких процесуальних ситуацій вважаємо поступовий механізм реалізації способів захисту майнових прав особи, на майно якої накладено арешт, більш коректним та таким, що реально забезпечить відновлення порушеного права без невинуватеної затримки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження : від 07.02.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-14>.
2. Ухвала слідчого судді Ленінського районного суду м. Харкова : від 3.06.2016 р., № 642/5516/15-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58086722>.
3. Ухвала слідчого судді Великоберезнянського районного суду Закарпатської області : від 01.07.2016 р., № 298/636/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58708763>.
4. Ухвала слідчого судді Рокитнянського районного суду Київської області : від 06.02.2017 р., № 375/37/17 [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/64545814>.

5. Ухвала слідчого судді Крелевецького районного суду Сумської області : від 01.08.2016 р., № 589/5314/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59382559>.

6. Ухвала слідчого судді Макарівського районного суду Київської області : від 16.09.2016 р., № 370/205/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61468883>.

7. Ухвала слідчого судді Придніпровського районного суду міста Черкаси : від 30.06.2016 р., № 711/5218/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/58592535>.

8. Лист Вищого спеціалізованого суду України «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» : від 5.04.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13>.

9. Ухвала апеляційного суду Харківської області: від 19.07.2016 р., № 640/9916/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64054507>.

10. Ухвала апеляційного суду Харківської області : від 12.01.2017 р., № 640/0000/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64103005>.

11. Ухвала апеляційного суду Рівненської області : від 12.12.2016 р., № 570/455/16-К [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63411910>.

12. Ухвала апеляційного суду міста Києва : від 12.01.2017 р., № 761/43900/16-К [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64010729>.

13. Денисов А. М. Арешт майна. Скасування та/або оскарження / Денисов А. М.

[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://legalitas.com.ua/ukr-asht-majna-skasuvannya-taabo-oskarzhennya-denisov-a-m-starshij-parther-yuk-legalitas>.

Тищенко О. І. Способи захисту майнових прав особи, на майно якої накладено арешт: спірні питання / О. І. Тищенко // Форум права. – 2017. – № 1. – С. 182–187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_1_32.pdf

Розглянуті способи захисту майнових прав особи, на майно якої накладено арешт: скасування арешту майна у порядку ст.174 КПК та апеляційне оскарження ухвали про арешт майна. Проаналізовані відповідні норми КПК у їх системному зв'язку та матеріали судової практики з метою удосконалення реалізації способів захисту майнових прав особи, на майно якої накладено арешт.

Тищенко О.И. Способы защиты имущественных прав личности, на имущество которой наложен арест: спорные вопросы

Рассмотрены способы защиты имущественных прав личности, на имущество которой наложен арест: отмена ареста имущества в порядке ст.174 УПК и апелляционное обжалование определения об аресте имущества. Проанализированы соответствующие нормы УПК в их системной связи и материалы судебной практики с целью усовершенствования реализации способов защиты имущественных прав личности, на имущество которой наложен арест.

Tyshchenko O.I. Ways of Protection of Property Rights of the Persons Who's Property Has Been Seized: the Disputable Issues

The ways of protection of property rights of the person whose property has been seized: the cancel of seizure in the order of art.174 CPC and appeal protestation of ruling on seizure of property have been considered in the article. Analyzed The relevant rules of the CPC in their systematic relation and the documents of precedents with the purpose to improve the implementation of ways of protection of the property rights of persons whose property has

Форум права